

УДК 727 (477.44) + Немирів «1834, 1845–1846»

БУДІВЛЯ НЕМИРІВСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ: ІСТОРІЯ ТА АРХІТЕКТУРА

Олена Попельницька

м. Київ

Актуальність дослідження полягає у тому, що, не зважаючи те, що з 1979 р. будівля Немирівської чоловічої гімназії (вул. Гімназійна, 27) має статус пам'ятки національного значення, історія цього об'єкту культурної спадщини була вивчена лише фрагментарно і досі не було створене комплексне дослідження, у якому б, зокрема, була використана інформація з мемуарних писемних джерел другої половини ХІХ століття.

Місто Немирів (нині – Вінницької області) письмові джерела вперше згадують у 1506 році. У 1820-х – 1850 рр. Немирів перебував у власності родини графів Потоцьких. У 1785 р. Вінцентій Потоцький заснував у місті училище для дітей шляхти [1]. У 1815 р. Софія Потоцька збудувала у Немирові повітову школу, при якій у 1834 р. її син Болеслав Потоцький створив повітове училище, у 1838 р. реорганізоване в гімназію.

Споруджена у 1834 р. у стилі «пізнього казенного класицизму» цегляна будівля повітового училища (потім – гімназії) була одноповерхова та 15-кімнатна, мала 40 вікон та п'ять дверей, вкритий гонтом дах. Планування гімназії було коридорне, з одностороннім розташування приміщень: два зали, п'ять класних кімнат, бібліотека, канцелярія, дві кімнати для зібрань учителів, кабінет для проведення уроків фізики тощо. Гімназія мала велике подвір'я [12, с. 24].

Автором проекту будинку училища (гімназії) вважається архітектор, професор Кременецького ліцею та київського Університету Святого Володимира Франциск Мехович (Franciszek Miechowicz), який також створив проект палацу Потоцьких у Немирові.

У 1845–1846 рр. на будівлі надбудували другий поверх та прибудували до неї двоповерховий корпус, у якому розмістили учнівський гуртожиток (пансіон). План добудованої гімназії став подібним до літери «Г».

У 1841 р. Болеслав Потоцький передав гімназії два цегляні будинки. У 1849 р. садиба гімназії займала цілий міський квартал, у якому коштом Болеслава Потоцького було споруджено: 1) огорожений парканом дерев'яний 7-кімнатний будинок директора з дерев'яними кухнею, стайнею, коміркою, коморою та кам'яним льохом; 2) дерев'яний три-кімнатний будинок для викладачів, з коміркою, у якій зберігались дрова; 3) дерев'яний 4-кімнатний будинок з дерев'яною коміркою та льохом; 4) цегляні кухня та лазня;

5) цегляний флігель. У 1850 р. у дворі гімназії влаштували криницю під дахом [13, с. 13, 15, 16, 18, 33, 34, 128].

У 1861 р. будівлю гімназії відремонтували, після чого учбові класи (до цього розташовані у флігелі) перевели до головного корпусу, у якому також влаштували залу для урочистих зібрань, бібліотеку, кабінети для занять фізикою та природничими науками, квартири директора та вчителів, кабінет інспектора. В одноповерховій цегляній будівлі, розташованій у гімназійній садибі, перебувала православна церква Святого Миколая (переміщена з корпусу учнівського пансіону), заснована 1856 р. римо-католицька каплиця Святого Болеслава [14, с. 98], канцелярія директора та квартира православного священника [13, с. 167, 168, 209].

Опис Немирівської гімназії станом на 1858 р. залишив її колишній вихованець Володимир Дебогрій-Мокрієвич: «Наша гімназія – доволі довга двоповерхова жовта будівля з прибудовами та двором – займала цілий квартал. У великому дворі, обнесеному високою стіною, під час перерв ми грали влітку у м'яч, зимою – у сніжки» [4].

Володимир Дебогрій-Мокрієвич також згадує про влаштування класів, у яких стояли довгі парти з лавами для учнів та кафедри – для викладачів. На стінах висіли чорні дошки, на яких писали крейдою [4].

Спогади про Немирівську гімназію також залишив Михайло Чалий, який у 1845–1852 рр. викладав у цьому учбовому закладі. За його свідченнями, з 1848 р. гімназисти мешкали у загальних квартирах (пансіоні), влаштованому у новому двоповерховому корпусі. Пансіон складався з трьох відділень, які відрізнялись рівнем комфорту та, відповідно, вартістю проживання учнів. На другому поверсі пансіону також розташовувався кабінет фізики [14]. У святкові дні у великій залі пансіону відбувалися спільні урочисті обіди; у інший час гімназисти кожного з трьох відділень харчувались окремо [11].

На першому поверсі гімназії вздовж коридору розташовувалися класи та учительська, в якій під час перерв збиралися викладачі та відбувалися педагогічні ради [9]. У дверях класних кімнат були влаштовані закриті фіранками віконечка, через які директор гімназії міг спостерігати за перебігом уроків [10].

Гравюра із зображенням будівлі гімназії, у 1888 році опублікована у праці С. Стрибульського «Історична записка про Немирівську гімназію. 1838–1888», наочно демонструє, що на той час вікна будівлі мали профільовані обрамлення, підкреслені підвіконнями, які виступали з площини фасаду. У торцевій стіні гімназії – на її південно-західному фасаді – були влаштовані три масивні контрфорси, які своїми горизонтальними завершеннями майже сягали підвіконь другого поверху. Поверхи будівлі розділяла

горизонтальна профільована тяга, окремі ділянки якої могли бути карнизом одноповерхового училища, зведеного у 1834 році. Другий поверх гімназії завершував профільований антаблемент. Центральну вісь будинку акцентував двоспадистий аттик з бічними прямокутними крилами, а головний вхід – дерев'яний ганок, який своїми сходами й симетричними пандусами (розташованими з обох боків) виступав на проїжджу частину вулиці.

У статті про будівлю Немирівської гімназії, вміщеній у 2-му томі видання «Пам'ятники містобудування та архітектури Української СРС» (1983), її автори (які, певно, використовували іконографічне джерело, відмінне від гравюри 1888-го року) щодо аттика на будівлі зазначали, що «...центральна вісь акцентована лише триступеневим аттиком, який підтримують одноступеневі з боків споруди» [12, с. 24]. Можливо, аттики були й на кутах будівлі.

З того ж ракурсу, що й гравюра 1888 р., будівлю гімназії показує світлина, вміщена на поштівці початку ХХ століття. На відміну від гравюри 1888-го року, на цій світлині відсутні контрфорси при торцевому фасаді, а вікна втратили свої обрамлення, більш простими є профілювання міжповерхової горизонтальної тяги, карнизу та підвіконь, зник аттик на центральній осі, значно перебудовано ганок головного входу. На світлині також можна бачити ділянку огорожі гімназійного подвір'я з брамою, хвірткою та надбрамною дзвіницею.

У 1855–1858 рр. у будівлі Немирівської чоловічої гімназії мешкала Марко Вовчок (Марія Вілінська), чоловік якої – Опанас Маркович, викладав там географію. У Немирові письменниця написала кілька творів українською мовою, які увійшли до збірки «Народні оповідання» (1857).

В Немирівській чоловічій гімназії у різні роки викладали художник Іван Сошенко (1846–1856), етнограф і фольклорист Опанас Маркович (1855–1859), філолог Михайло Чалий (1844–1852), педагог і освітній діяч Іван Ничипоренко (1866–1876). У 1915–1920 рр. у гімназії навчався майбутній письменник Микола Трублаїні (Трублаєвський) [2; 3].

У 1920–1923 рр. у колишній гімназії діяла середня школа, з 1923 р. – дитяча колонія, з 1931 р. – педагогічний технікум. Упродовж 1941–1943 рр. нацистська окупаційна влада використовувала приміщення школи як житло та стайні. З 1944 р. у колишній гімназії знову розмістилась школа, наступного року перетворена на педагогічне училище. У 1957 р. в училищі у кімнатах, де у 1850-х рр. мешкала Марко Вовчок, створили самодіяльний літературно-меморіальний музей.

У 1979 р. у колишній гімназії знову запрацювала школа, у 2002 р. реорганізована у навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 2 – ліцей» [8].

Постановою Ради Міністрів Української РСР № 442 від 06.09.1979 р. корпус Немирівської чоловічої гімназії було взято під охорону держави як пам'ятку національного значення з охоронним номером 976/1 [7].

До нашого часу будинок гімназії зберігся зі змінами, добудовами та перебудовами, його фасади зі сторони вулиці облицьовані керамічною плиткою.

Оригінальне цегляне мурування та архітектурні деталі будівлі першої половини XIX-го століття подекуди збереглися на її тильних фасадах, що оточують двір. Це – руст на першому поверсі та кутові псевдорусти на другому поверсі, балюстрада, прямокутні вікна з клинчастими перемичками, слідами профільованого обрамлення і профільованими підвіконнями, що виступають з площини фасаду. В інтер'єрах колишньої гімназії збереглися такі архітектурні елементи, як підпружна арка зі склепінням.

Нині у будинку колишньої гімназії розміщується середній навчальний заклад – ліцей № 2. На його головному фасаді встановлено охоронну таблицю та меморіальні дошки Миколі Трублаїні, Опанасу Марковичу, Іванові Сошенку, Григорію Мачтету та Йосипу Семашку. У будівлі ліцею № 2 розміщено самодіяльні музеї [6] Марко Вовчок та Миколи Трублаїні, створений у 2013 році.

Підсумовуючи викладене вище, слід відзначити, що будівля колишньої Немирівської чоловічої гімназії XIX ст. є автентичним об'єктом архітектурної та історичної спадщини, що значною мірою зберіг свою планувально-просторову і матеріальну структуру та його складових частин, а також є унікальним взірцем розвитку містобудування XIX ст. та невідтворюваним джерелом знань про життя, матеріальну та духовну культуру населення України та міста Немирів зокрема.

Список використаних джерел:

1. Барнасюк О. С., Романюк І. М. Історія Немирівської гімназії (кінець XVIII – початок XX ст.). *Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження: матеріали 20-ї Вінницької наукової історико-краєзнавчої конференції, 27–28 жовтня 2005 р.* Вінниця, 2005. С. 79–84.

2. Вирський Д. С. Немирів, місто Вінницької обл. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ. 2010. Т. 7: Мл–О. С. 365.*

3. Гладкий М. Д., Мороховський Ю. П. Немирів. *Історія міст і сіл УРСР: в 26 т. / голова редкол. П. Т. Тронько. Київ: Укр. Рад. Енциклопедія, 1967–1974. Т. 1: Вінницька область / голова редкол. А. Я. Пащенко. 1972. 958 с.: іл., карти. Електронна версія. URL:*

http://history.org.ua/LiberUA/IMSU_VinObl_1972/IMSU_VinObl_1972.pdf (дата звернення: 09.12.2023).

4. Дебогрий-Мокриевич В. Глава первая. Гимназия. *От бунтарства к терроризму*. М.-Л., 1930.

5. Комплекс Немирівської гімназії [Електронний ресурс]. URL: <http://asdev.com.ua/bdcs/view.php?edit=Y&editno=8739> (дата звернення: 07.12.2023).

6. Музеї дихають минулим і надихають творити майбутнє [Електронний ресурс]
URL: <https://nemyriv-mrada.gov.ua/news/1589808080> (дата звернення: 07.12.2023).

7. Немирів. Чоловіча гімназія (1838 р., 1845–1846 рр.) [Електронний ресурс]. URL: <https://archexplorer.wordpress.com/2011/07/21/%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2-%D1%87%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87%D0%B0-%D0%B3%D1%96%D0%BC%D0%BD%D0%B0%D0%B7%D1%96%D1%8F-1838-%D1%80-1845-1846-%D1%80%D1%80> (дата звернення: 07.12.2023).

8. Немирівський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 2 – ліцей» (Немирів) [Електронний ресурс]. URL: <https://wikimapia.org/18160223/uk/%D0%9D%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81-%C2%AB%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%86-%D0%86%D0%86%D0%86%C2%A0%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B2-%E2%84%96%C2%A0%E2%80%93%D0%BB%D1%96%D1%86%D0%B5%D0%B9%C2%BB>

(дата звернення: 06.12.2023).

9. Немировская гимназия (1845–1852. Воспоминания М. К. Чалаго. *Киевская старина*. 1894. № 5. С. 278–307.

10. [Немировская гимназия (1845–1852)]. Воспоминания М. К. Чалаго. *Киевская старина*. 1894. № 6. С. 262–495.

11. [Немировская гимназия (1845–1852)]. Воспоминания М. К. Чалаго. *Киевская старина*. 1894. № 8. С. 176–186.

12. Немировская гимназия. XIX век. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 2 (4). Винницкая, Волынская, Ворошиловградская, Днепропетровская, Донецкая, Житомирская, Закарпатская, Запорожская, Ивано-Франковская, Кировоградская, Крымская области* / гл. ред. Жариков Н. Л., отв. ред. Игнаткин И. А. и др. Киев: Будівельник, 1983.

13. Стрибульский С. Историческая записка о Немировской гимназии. 1838–1888. Немиров, 1888.

14. Чалый М. К. Две ревизии (Немировская гимназия в конце 40-х годов). *Киевская старина*. 1883. № 2. С. 444–453.

15. Чубіна Т. Д. Меценатсько-філантропічний проект Болеслава Потоцького: Немирівська гімназія. *Гуманітарний вісник*. Ч. 32. Вип. 16. С. 92–104.